

körözött betyárok, kötéllel fogott és távoli országokba hurcolt vagy szökött katonák, idegenbe kivándorolni kényszerült nincstelenek.

Nem csoda, hogy a kuruc búcsúdalok és bujdosóénekek egyik vezérszólama a hazafiság: íme a magyar népköltészet ama legrégebbi történeti rétege, amelyben a folklóralkotó nép szülőföld- és hazaszeretete közvetlenül, valósággal tömegméretekben megnyilvánult. Ekkor kristályosodott ki „a hazai föld”, „az áldott haza”, „a szegény haza” népköltészeti fogalma; ekkor hangzott el első ízben a népballadában, hogy „meghalok én még ma az én nemzetemért”.

Beszélnünk kellene a szlovák kurucokról is, valamint a ruszinokról (a néhai Habsburg-birodalomban a Kárpátok ívéen belül élő ukránokról), akiket emlékiratában Rákóczi „gens mea fidelissima”-nak, „leghűségesebb népem”-nek nevezett — történelmi értekezés helyett azonban ezúttal hadd szólaljon meg néhány kelet-európai kuruc dal, a végén minimális forrásjelöléssel és eligazítással.

1. ERDÉLYI HAJDÚTÁNC

Részletek

Nosza Rádúj, hol vagy, Viduj?
Fújd a bagi táncát,
Az emlőjét, az tömlőjét,
Ne kéméld az sipját!
Mert emennek, Kis Péternek
Adta az bal sarját.

Majre, csajre, Molduváre,
Fut Havasalföldre,
Ungur, bungur, amaz rumuj
Sátorát fölszedte.
Szatuj majre, pita najre,
Nincs pénz, az ebverte!

Marosszékrül, Udvarhelyrül
Megyek Háromszékre,
Szépségérül térségire
Nincs mássa Erdélybe,
Isten tartsa, szaporítsa
Gabonáját benne!

Egészséggel, békességgel,
Edes lakóföldem,
Kit sóhajtott és óhajtott
Ez napokban szívem,

4. KEREKES IZSÁK

Hallottad-e hírét a híres Szebennek,
A híres Szebennek s a híres Mohának,
A Mohában lakó Kerekes Péternek,
S Kerekes Izsáknak, ő felnőtt fiának?
Ez egyszer ittason ment az istállóba,
Ott le is fekvék a lovak jászlyába.

Egyszer csak kimene az ő édesapja
A tornácba, s lenéz onnan a határra,
Hát bizony jödögel nagy fekete sereg,

Im, hogy juték, belélepek,
Megvidula lölköm.

Nohát immár minden ember
Örüljön ez napon,
Nagy jókedvet, vig örömet
Mutasson ez házban:
Az én szívem mert hazajött
Szerencsés órában!

2. HÁRMAS HALOM MEGETT

Szlovák népdal

Hármas halom megett
Rákóczi nyergeltet.
Uram, uram, Rákóczi úr,
Várj meg, hej, engemet:
Én is hadd nyergelek!

3. HEJ RÁKÓCZI, BERCSÉNYI

Román népdaltöredék

Hej Rákóczi, Bercsényi,
Mind megyünk, amerre hi!

Úgy látszik messziúnnen, mint a setét felleg,
Nem tudják, miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondolják: a szebeni rácok.

Ekkor csak lemene Izsák édesapja
A lovak jászlyához, s ilyen szókkal mondja:
— Kelj fel, fiam, kelj fel, jó Kerekes Izsák!
Mert bizony jödögel nagy fekete sereg,
Úgy látszik messziúnnen, mint a setét felleg,
Nem tudjuk, miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok. —

Ekkor megfordula az első álmából,
De mégsem kele fel a lovak jászlyából.

Másodszor kimene az ő édesanyja,
S ilyen szókkal költi igen hamarjába:
— Kelj fel, fiam, kelj fel, jó Kerekes Izsák!
Mert bizony jödögel nagy fekete sereg,
Úgy látszik messziúnnen, mint a setét felleg,
Nem tudjuk, miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok. —

Ekkor megfordula második álmából,
De mégsem kele fel a lovak jászlyából.

Harmadszor kimene szép gyönyörű mátká
A tornácba, s mindjárt lenéz a határra,
Hát jó az ellenség igen hamarjába.
És leszalada ő a lovak jászlyához,
És így kezd beszélni a kedves urához:
— Kelj fel, szívem, kelj fel, itt van az ellenség,
Nem tudjuk miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok. —

És ekkor felugrék jó Kerekes Izsák,
Igen hamarjába a lovát kihozák,
Felköté a kardját mindjárt oldalára,
S felfordula szépen jó barna lovára,
És visszatekinte s ilyen szókkal beszélt:
— Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok én még ma az én nemzetemért! —

E szók után lovát sarkantyúba kapja,
S az ellenség felé nagy bátran ugratja.
Hát jönnek a rácok, ő meg előttük van,
Kard-emelve vágat igen iszonyúan.

— Add meg magad, add meg, jó Kerekes Izsák! —
A rácok előre neki azt kiáltják.
— Látjuk, hogy vitéz vagy, de csak egyedül vagy,
A reménység téged most mindjára itt hagy,
Akármint mesterkedj, a mi kezünkbe vagy!

— Mit adok rajtatok, ha egyedül vagyok!
Kard nem jár meg engem, akármint vágjatok! —
Mond Kerekes Izsák s vagdal jobbra-balra,
Hullatja a rácot a kardja egymásra.
Egy elémentébe gyalogösvényt vága,
És visszajöttébe szekéruat nyíta,
De ekkor megbotlék a lovának lába,
Ő meg a lovával a földre borula.

**Jó Kerekes Izsák így járt a lovával,
A ráccok pediglen karddal és dárdával
Vágják, ölik őtet s mindaddig göbödik,
Amíg egyet sem rüg s nem is vergelődik.**

**Így pusztították el Kerekes Izsákot,
Aki a kardjával levága sok rácot.**

5. HA VELETEK HARCBA MEGYEK

Szlovák népdal

**Ha veletek harcba megyek,
Kurucok, kurucok, kurucok,
Oldalamra fényes kardot
Csatolok, csatolok, csatolok.**

**Ha valahol a csatában
Megölnek, megölnek, megölnek,
Bíborvörös köpönyeggel
Befödnek, befödnek, befödnek.**

6. MEGJÁRTAM A HADAK ÚTJÁT

**Megjártam a hadak útját,
Nem tartottam lovam száját;
Nem tartottam lovam száját,
Most siratom magam baját.**

**Harcoltam én a hazáért,
Istenért és szabadságért.
Búval eszem most kenyerem,
Bujdosó lett énbelőlem.**

**Ihol késő most bánkódni,
A harc után hadat vágni.
Megyek messze Rákóczival,
Szívem tele bajjal, búval.**

**Ha esne is oly esetem,
Hogy történne betegségem,
Ki gyámolítana engem
Ismeretlen idegenben?**

**Búval vagyok bővelkedő,
Sok nyomorúság-szenvedő.
Elhagylak én, áldott haza,
Nem láthatlak soha, soha.**

**Hol szépséges feleségem?
Hol vagy te is, nemzetségem?
Kis gillicém: kicsi lányom?
Kérem Istent, hogy megáldjon.**

**Harcoltam én a hazáért,
A haza szabadságáért,
Most bujdosás a kenyerem,
Sós a könnytől, mikor eszem.**

7. FORDULJ, KEDVES LOVAM

**Fordulj, kedves lovam, Lengyelország felé,
Ugyse jövök többet most már visszafelé.
Szegény hazámat már többé nem láthatom,
Ninesen olyan bánat, mint az én bánatom.**

**Tele van a szemem keserű könnyekkel,
Alig-alig bírok hánykódó szívemmel.
Amit érzek, úgy fáj, hogy ki sem mondhatom,
Nincs aki engemet megvigasztalhasson!**

**Indulok s megállok, búcsúzom örökre,
Utolszor borulok a hazai földre.
Utolszor csókolom, holtig siratgatom,
Ninesen olyan bánat, mint az én bánatom!**

8. RÁKÓCZI TÁVOZÁSA

Szlovák népdal

Amikor Rákóczi a honi gyepüket
Atlépte, átlépte, átlépte,
Semmije se maradt: se hada, se vára
Se népe, se népe, se népe,
Mégis, ah, hosszan tekintett hazája
Földjére, földjére, földjére.

9. HEJ FÚDD EL SZÉL, FÚDD EL

Hej fúdd el szél, fúdd el hosszú útnak porát,
Hogy ne lelje senki fakó lovam nyomát,

Mer most bujdosok el Lengyelország felé
Szegény Rákóczival idegen nép közé.

Idegen országból még a hír sem hallik,
De ha mégis hallik, akkor is rossz hallik.

Repülj, madár, repülj száz falun keresztül,
Repülj a rózsámhoz, csak ő van egyedül.

Ha kérdi, hogy vagyok, monddjad, hogy rab vagyok,
Hozzá való szerelemben, monddjad, meg is halok.

10. HEJ RÁKÓCZI, HEJ BERCSÉNYI

Hej Rákóczi, hej Bercsényi,
Dicső magyarok vitézi!
A sebeink csak nem szűnnek,
Fájdalmaink nem enyhülnek.

Hej Rákóczi, hej Bercsényi,
Dicső magyarok vitézi!
Ha ti még most is élnétek,
Ti is a hazát védnétek.

11. FÚJJAD SZÉL, SZE FÚJJAD SZÉL

Fújjad szél, sze fújjad szél
Zöld erdőnek harmatját.

Fújjad szél, sze fújjad szél
Zén szívemnek bántságját.

Fújjad szél, sze fújjad szél
Vadgalambnak szállásját.

MAGYARAZATOK

1. *Erdélyi hajdútánc.* A kuruc költészet egyik jelentős erdélyi emléke, a szabadságharc első éveiben keletkezett táncdal: egy Háromszékre hazatérő kuruc katona sajátos humorú éneke hazaérkezésekor. Thaly Kálmán adta ki (*Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* II. Pest, 1872. 95—104.) két változatát Szencsey György, illetőleg a csfki Bocskor János kéziratos énekeskönyvéből, „tehát egykor a moldvai havasoktól a Bakonyig, Balatonig ösmeretes vala”. — Mi a hús versszaknyi szövegből három részletet közlünk. Az elsőben a jellegzetes személynevek a román kurucok jelenlétét tanúsítják. A második, miként e sorok írója kimutatta, tartalmával és kevert szövegével szintén az erdélyi történeti sorsközösség egyik költői emléke: *Moldvába és Havasalföldre visszavonuló erdélyi magyar és román kurucok dala.* Aluta II. (1971), 461—467. A harmadik az „édes lakóföldem” viszontlátásának poézise.

2. *Hármas halom megett.* Szlovák népdal, Csanda Sándor gyűjtötte 1957-ben, majd közölte első ízben, Rácz Olivér tolmácsolásában: *Magyar-szlovák kulturális kapcsolatok*. Bratislava, 1959. 112. A felső-gömöri szlovák földművesek ma is énekelik, egyik változatát már Ján Kollár *Národné spievanky* (Nemzeti dalok) című klasszikus szlovák népköltési gyűjteményéből (1834—1835) ismerjük.

3. *Hej Rákóczi, Bercsényi.* Erdélyi román népdaltöredék, Tóth István fordítása, I. Dávid Gyula—Tordai Zádor: *A kuruckor költészete*. (Haladó Hagyományaink, 20—21.) Bukarest, 1956. II. 36.

4. *Kerekes Izsák.* Egyetlen ma ismert kuruc hátterű népballadánk, pontosabban hősi balladánk, mert az egyedüli, amelynek konfliktusa közösségi érdekű: Kerekes Izsák nem a maga egyéni boldogságáért, hanem népéért, annak szabadságáért harcol és áldozza fel életét. Kriza János közölte 1865-ben, minden gyűjtési adat nélkül, „ószékely ballada“ jelöléssel, majd Thaly, történeti vonatkozásai alapján, 1705-re, még inkább 1706—1707-re datálta (i.m. II. 150.). E sorok írója helyszíni kutatással megállapította, hogy a balladahős nem a Székelyföldön, hanem a Brassó megyei Nagymohában esett el 1704. június 20-án egy csatározásban; a faluban személye köré egész kis prózai mondaciklus szövődött.

5. *Ha veletek harcba megyek.* Szlovák népdal Kollár idézett művéből, Fügedi Elek fordítása. „Egyes motívumai számos szlovák katonadalban is megtalálhatók. Különböző változatai alapján feltételezhetjük, hogy hosszabb szlovák dal volt, amelyben kuruc huszárnak beálló katona búcsúzott kedvesétől.“ (Csanda: I. m. 110.).

6. *Megjártam a hadak útját.* A kuruc bujdosóénekek egy késői, gazdag népi változata. Keviczky Ferenc gyűjtötte 1893-ban egy szegvári öregtől, aki búcsúzó-nak nevezte: *Egy Rákóczi-kori dal*. Ethnographia, XI. (1900), 418—419.

7. *Fordulj, kedves lovam.* Székely népdal az udvarhelyszéki Lövétéről. Vikár Béla kéziratot hagyatékából kiadta Ortutay Gyula: *Magyar népköltészet*. (Magyar Klasszikusok.) Budapest, 1955. I. 270—271.

8. *Rákóczi távozása.* Szlovák népdal Kollár idézett gyűjteményéből. Miként Csanda (i.m. 122.) írja, „szlovák eredetijének értelmét nehéz megfejteni“. Sípos Győző kétféle értelmezéssel is lefordította, tőle közöljük az egyiket.

9. *Hej fűdd el szél, fűdd el.* Kuruckori bujdosóének XX. századi változata, szerelmi motívummal kontaminálódva. Lajtha László fonográf felvétele a Pest megyei Bogyszlóról. Kiadta Csanádi Imre—Vargyas Lajos: *Röpülj, páva, röpülj.* Magyar népballadák és balladák dalok. Budapest, 1954. 225.

10. *Hej Rákóczi, hej Bercsényi.* A Rákóczi-nóta egyik részletének késői folklorizációja 1915-ből, a Békés megyei Mezőberényből, valószínűleg a világháború kezdetén aktualizálva. Dégh Linda közölte Kálmány Lajos népköltési hagyatékának I. kötetében: *Történeti énekek és katonadalok*. Budapest, 1952. 187.

11. *Fújjad szél, sze fújjad szél.* A kurucok közt bizonyítottan ismert és énekelt, *Zöld erdő harmatját* kezdetű nevezetes bujdosóének földrajzilag legtávolabbi és történetileg legkésőbbi kis változata a moldvai Szabófalváról. A Rákóczi-szabadságharc költészetének elhaló sóhaja az északi csángó folklórból, napjaink legarchaikusabb magyar nyelvjárásában. Jagamas János fonográf felvétele 1952. augusztus 25-én. Énekelte özv. Varga Ferencné Duma Nica. „Még tudják többen a faluban.“

Pápai Éva: Ex libris